

Sabir Alim oğlu Əsədov

XX ƏSRİN 80-Cİ İLLƏRİNDƏN SONRAKI CƏNUB POEZİYASI VAHİD AZƏRBAYCAN ƏDƏBİ PROSESİNİN PARCASI KİMİ

Məlumdur ki, İranla Rusiya arasında 1813-cü ildə bağlanmış “Gülüstan” və 1828-ci ildə bağlanmış “Türkmənçay” müqavilələrindən sonra ikiyə parçalanmış xalqın ədəbiyyatı da taleyi kimi bölünmüş, vahid ədəbi proses halında deyil, Simal və Cənub qanadlarına bölünərək iki müxtəlif istiqamətdə inkişaf etmiş, meydana çıxmışdır. Zaman keçdikcə Simali Azərbaycanda yaşayıb-varadan vazarlar Rus və Avropa ədəbiyyatından bəhrələnərək yeni tipli əsərlər yaratmağa nail olsalar da, Cənublu soydaşlarımız bu secimdən məhrum qalmış, İran rejiminin qadağalarından və tələblərindən kənara çıxa bilməmişdilər. Onların varadıcılığı uzun müddət klassiklərin ortaya qoyduqları bədii əsərlərin təsirindən uzaqlaşa bilməmiş, oxsar nümunələr şəklində varanmış, klassik divan ədəbiyyatı səviyyəsində davam və inkişaf etmişdir. Bu təsir uzun müddət Cənublu soydaşlarımızın əsərlərində hiss olunmuş, aydın şəkildə nəzərə çarpmışdır. Düzdür, bu illər ərzində Simali Azərbaycan ədəbiyyatında varanan əsərlər haqqında da sovet ideologiyasının istəklərindən kənar idi, – deyə bilmərik. Elə Simali Azərbaycanda da varanan ədəbi əsərlər müəyyən senzura nəzarətindən və tələblərindən keçir, sonra ictimaiyyətə təqdim olunurdu. Amma bu proses, təbii ki, Cənubi Azərbaycanda daha ciddi olmuş, konkret qadağalar şəklində ortaya çıxmışdı.

Bu barədə filologiya elmləri üzrə fəlsəfə doktoru hörmətli Esmira Fuad (Sükürova) “XX əsr Güney Azərbaycan epik seiri” kitabında yazır: *“XX əsr Güney Azərbaycan ədəbiyyatı anadilli və farsdilli poetik mətnlər də daxil olmaqla, ideva-məzmun, forma, janr, sənətkarlıq və üslub baxımından bədii fikir tariximizin ayrıca bir mərhələsi kimi xarakterizə olunur. Bu mərhələdə, xüsusilə də XX əsrin 20-ci illərinin əvvəllərindən 80-ci illərədək Güney Azərbaycanda varanan anadilli ədəbiyyat bəzi istisnalar olmaqla, siyasi basqı və təzyiqlər altında, əksər hallarda isə gizli şəkildə yavılmış, Simali Azərbaycanda varanan ədəbiyyatın ideva əsasını isə sovet ideologiyası, marksizm-leninizm təlimi və onun müxtəlif istiqamətlərdə təzahür edən fikir cərəyanları təşkil etmişdir”*[3, s. 13].

Xalqımızın sinəsinə çəkilmiş ayrılıq dağı illərlə ata-babalarımızın, ağbırçək nəvələrimizin qəlbini göynətmiş, gözlərini yaşartmış, iti xəncər olub sinələrinə saplanmışdır. Bu ayrılıq, bu faciə, bu kədər haqqında əsərlər yazılmış, dastanlar qoşulmuş, bayatılar deyilmişdir. Tarix boyu vətənimizin mərd, igid, vətənpərvər oğul və qızları torpaqlarımızın müdafiəsi uğrunda mübarizələrə, üsyanlara qalxmış, haqq səslərini, haraylarını dünyaya duyurmağa çalışmışlar. Zaman keçdikcə Azərbaycanın qabaqcıl ziyalıları, vətənpərvərlər o sahili bu sahilə birləşdirmək üçün yollar axtarmağa başlamışlar. Bu məlum hadisələrdən, yəni torpaqlarımızın bölüşdürülməsindən uzun illər keçməsinə baxmayaraq, Azərbaycan torpaqlarımızın birləşdirilməsi, haqq-ədalətin bərpa olunması, bütöv Azərbaycan ideyası və amalı uğrunda mübarizə aparan, milli birliyi qorumağa nail olmaq üçün ədəbiyyatla, şair və yazıçılarla bərabər siyasi xadimlərdən də danışarkən Ümummilli lider Heydər Əliyevin adını mütəlak çəkməliyik.

Tarix elmləri doktoru Musa Qasımlı haqlı olaraq yazır: “İkinci Dünya müharibəsi illərində gənc yaşlarından xüsusi xidmət orqanlarında işə başlayan Heydər Əliyev Cənubi Azərbaycanda da fəaliyyət göstərərək azərbaycanlıların hüquqlarının qorunmasında, siyasi və ictimai təşkilatların yaradılmasında, müstəqillik, birlik ideyalarının formalaşmasında, Şimala birləşmək istəklərinin gücləndirilməsində mühüm rol oynamışdır”[5].

Ulu öndər Heydər Əliyev mədəniyyətin digər sahələri ilə yanaşı, söz sənətini, ədəbiyyatı, şair və yazıçılarımızın həyatını, onların yaşayışını, məişət problemlərini daim diqqət mərkəzində saxlamış, folklorumuza, milli ədəbiyyatımıza dəstəyini əsirgəməmişdir. Yaşadığı mənalı ömrünün hər anını xalqına və onun rifahına, inkişafına, dünya arenasında tanınmasına, işıqlı gələcəyinə həsr edən Heydər Əliyev şəraitdən asılı olmayaraq, hər zaman ədəbiyyata və ədəbiyyat adamlarına xüsusi diqqət və qayğı ilə yanaşmışdır. Bütün bunları hələ onun Sovetlər dönəmində Yazarların qurultaylarında şəxsən iştirak etməsi, şair və yazıçılarla görüşməsi, onların əksəriyyətini əyani şəkildə tanıması bir daha sübut edir. Tarixə bir balaca nəzər salsaq, onun hələ hakimiyyətinin ilk illərində ədəbiyyatın keşiyində inamla və cəsarətlə dayanmasının şahidi oluruq.

Heydər Əliyevin Azərbaycana siyasi rəhbərliyə gəlişinin birinci dövrü 1969-cu ilə təsadüf edir. Bu elə bir dövr idi ki, Azərbaycan xalqının düşmənləri və xain qüvvələr hər vasitə ilə, hər cür mənfur planlarla SSRİ-nin ali siyasi dairələrində həm Heydər Əliyevə, həm də Azərbaycana qarşı ciddi maneələr yaradır, ölkənin ictimai-siyasi həyatında problemlərin, çaxnaşmaların meydana çıxması, eyni zamanda, yayılması üçün əllərindən gələni əsirgəməmişdilər. Belə bir mürəkkəb, çətin və qarışıq tarixi dövərdə Heydər Əliyev qarşısına ciddi və məsuliyyətli bir missiya, vəzifə qoymuşdur: Azərbaycanı Sovet İttifaqının ən qabaqcıl, sayılıb-seçilən, tanınan və inkişaf etmiş respublikalarından birinə çevirmək. Bu, o zaman hələ bir arzu idi və planlı olaraq həyata keçirilməli idi. Amma gün gələcək, bu plan həyata keçəcəkdir, bu yüksək amal və güc sahibi müstəqil Azərbaycanın qurucusuna çevriləcəkdir.

Heydər Əliyev 1969-cu ildə Azərbaycanda hakimiyyətə gəldiyi zaman, ölkədə demək olar ki, bütün sahələrdə durğunluq, ümitsizlik hökm sürür, ölkə iqtisadiyyatı, kənd təsərrüfatı və s. digər sahələr uçurumun düz ortasına yuvarlandırdı. Respublikamızda vəziyyət olduqca acınacaqlı, yaranmış problemlər isə saysız-hesabsız idi. Burada xalqımıza qarşı, ölkəmizə və Heydər Əliyevə əks mövqedə dayananların xüsusi marağı, həvəsi, istəyi və gözləntiləri vardı. Bütün bu siyasi basqı və təzyiqlərə baxmayaraq, ümummilli lider yorulmadan çalışır, tarixi ədalətsizliyə qalib gəlmək üçün min bir əziyyətə qatlaşdı.

İki yerə parçalansa da, Güney bölgəsində yaşayan soydaşlarımıza, qardaş-bacılarımıza öz doğma ana dilində, Azərbaycan türkcəsində danışmaq, yazmaq, oxumaq, məktəbə getmək qadağan edilsə də, Şimal və Cənub arasında hər zaman bir yaxınlıq, doğmalılıq özünü göstərmişdik. Bu istəyin, bu arzusunun və bu doğmalılığın qarşısını heç nə ala bilməz, heç bir tikanlı məftil, sərhəd dirəyi bu sevginin, bu bağlılığın alovunu söngidə bilməzdi. Bəli, elə bu mənəvi və ruhi yaxınlıq Azərbaycanın düşmənlərini narahat edir, onların yuxusuna haram qatır, həyatlarını səksəkə içində yaşamağa vadar edirdi. Heydər Əliyev, məhz belə bir çətin dövəndə hakimiyyətə gəlmişdi. Dağılmış və ya dağıdılmış daşları yerinə qoymaq, bütün sahələrdə meydana çıxmış çətin vəziyyəti yavaş-yavaş qaydaya salmaq lazım idi. Nizamı pozulmuş həmin sahələrdən biri də ədəbiyyat idi. Heydər Əliyev hakimiyyətə gəlişinin elə birinci ilində – 1970-ci ildə R.Rzanın 60 illik yubileyinin dövlət səviyyəsində qeyd olunmasına nail olur. Bu, Şimalı-Cənublu Azərbaycan ədəbiyyatının tarixində əlamətdar bir hadisə idi. Daha sonra ölkədə geniş və böyük quruculuq, yenidənqurma işlərinə başlanır. Məhz onun söyləri ölkədə yeni işlərin başlanmasına təkan verir. Heydər Əliyevin uzaqgörən siyasəti, səriştəsi və siyasi gücü nəticəsində ölkəmiz SSRİ-nin tanınmış respublikaları sırasına daxil ola bilir. Həmin illərdə yeni inkişaf və dirçəliş mərhələsinə qədəm qoyan sahələrdən biri də ədəbiyyat olur.

“Hər bir xalqın, eləcə də hər bir dövrün poeziyasına onun özünəməxsus poetik qanunlar çərçivəsində baxılması tələb olunur” [6, s. 5].

Biz bu gün Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatında poeziyada poetika məsələlərindən danışarkən ötən əsrin 80-ci illərindən Güney poeziyasında öz sözünü demiş yazarlardan söhbətə başlasaq, daha doğru etmiş olarıq. Çünki bütün çətinliklərə və məhrumiyətlərə baxmayaraq, çağdaş Cənub poeziyasında yeni cəhdlər məhz həmin illərdən ortaya çıxmağa başlamışdır.

1980-ci illərdə yaranan poeziya başlıca olaraq əruz və heca vəzninin müxtəlif formalarında öz əksini tapmışdır. Cənubi Azərbaycanda və İranda baş verən ictimai-siyasi proseslərin təsiri ilə ədəbiyyatda tələyüklü məsələlərə, xalq həyatına, insana münasibətdə baxışlar dəyişmiş, bu da poeziyaya öz növbəsində təsirini göstərmişdir. Ölkədəki vəziyyət Cənubi Azərbaycan şeirinə öz mövzularını gətirmişdir. Bu dövrdə yaranan şeirlər gül-bülbül, yar vəfasızlığı və sevgi şeirləri deyil, daha çox xalqın narazılığını, qəzəb və nifrətini əks etdirirdi. Ədəbiyyatda milli ruh, vətəndaşlıq mövqeyi, çağırış, vətənpərvərlik duyğusu güclənmişdir. 1980-ci illərin əvvəllərindən başlayaraq ictimai-siyasi dəyişikliklərin, ölkədəki narazılıqların, dövrün ədəbiyyatımızın qarşısında qoyduğu vəzifələri Cənubi Azərbaycan poeziyası daha çevik və cəld həyata keçirirdi.

Ümumiyyətlə, ədəbiyyatın poetikası onun dövrün ictimai-siyasi hadisələri, cəmiyyəti düşündürən məsələləri özündə əks etdirdiyi zaman meydana çıxır.

Sabir Əmirov haqlı olaraq yazır: *“1978-ci ildə İslam İnqilabının qələbəsinin sonra ədəbi hərəkət yeni canlanma dövrünə qədəm qoydu. Bu illərin ədəbi hərəkətinin başlıca xüsusiyyəti irticanın sıxıntılı günlərində yaranmış əsərlərin üzə çıxması, yazıçı qələminə, anadilli ədəbiyyata müəyyən həddə qədər sərbəstlik verilməsi ilə xarakterizə edilir.*

Bu illərin poeziyasında vətən, dil, milli varlıq, qardaş həsrəti kimi mövzular ön plana çəkildi. Mətbuat səhifələrində yeni imzalar görünməyə başladı. Bu adlar poetik aləmə yeni ab-hava gətirdilər. Saplaq, İmran Səlahi, Qəhrəman Xətibi, Ülyani, Qaflanlı, Nəsir, Həbib Fərşəf və digərləri yeni enerji ilə yazıb-yaratmağa başladılar. Əziz Səlamı Əlirza Miyanalı, Eldar Muğanlı, Hacı Herisli, Həsən İldırım, Hadi Qaraçaylı, Zülfüqar Kəmalı kimi şairlər böyük həvəslə poetik karvana qoşuldular. Bunların əsərlərində yüksək əhval-ruhiyyə, vətən və el sevgisi, milli mənlilik və mədəniyyətə məhəbbət aparıcı motivi təşkil etdi” [2, s. 229].

Bu baxımdan 1979-2019-cu illər Cənubi Azərbaycan şeirinin özünəməxsus xüsusiyyətləri və qanunauyğunluqlar var.

Tədqiqat bizə belə bir nəticəyə gəlməyə əsas verir ki, qeyd olunan dövrdə əvvəlki dövrlərdən fərqli olaraq, şairlər gözəl sənət nümunələri yaratmaqla bərabər, şeirlərində bədii təsvir və ifadə vasitələrindən, məcazlardan məharətlə istifadə etmiş və bu da onların yaratdıqları əsərləri daha mükəmməl və oxunaqlı etmişdir. Gəlin Həmid Nizqinin 1983-1994-cü illər aralığında yazmış olduğu “Köçmüş karvanlar izində” şeirinin “Təbrizim” hissəsindən bir neçə misraya baxaq:

...Budur,

Nazlı-nazlı durur

Önümdə

Canlı, cavan, təzə, şən,

Qızıl dağlar ətəyinə söykənən

Gəlin kimi al ipəkli Təbrizim,

Bal pətəkli

Gül-çiçəkli Təbrizim... [4, s.113]

Bu misralarda Təbriz nazlı gözələ bənzədilib. Bundan başqa “qızıl dağlar” birləşməsində gözəl epitet yaradılmışdır. Dağların ətəyinə söykənən Təbriz ifadəsində yaradılan metafor göz oxşayır, ürəyə xoş gəlir.

Son illərin Cənub şeirində türk bədii təfəkkürü, türkçülük meyilləri, türkçülük amalının inkişaf etdiyini, formalaşdığını görürük. Şair Bəhram Elçinin Şamludan tərcümə etdiyi “Nazlının ölümü” buna misal ola bilər:

Nazlı bənövşədi

çiçəklənərək:

– Qış bitdi...

müjdəsini

Veribən getdi [1, s. 40].

Əhməd Şamlunu öz müasirləri ilə birləşdirən xüsusiyyətlərdən biri onun türkçülük, vətən düşüncəsi baxımından anadilli şairlərlə eyni mövqedə çıxış etməsi idi. Sabir Əmirov “Cənubi Azərbaycan milli-demokratik ədəbiyyatı (1941-1990-cı illər) adlı filologiya elmləri doktoru alimlik dərəcəsi almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiya işində yazır: “Əhməd Şamlunun əsərləri ilə müqayisə üçün Azərbaycan dilli poeziyadan nümunələr seçmək lazım gəlsə idi, Həbib Sahir, Səhənd, Sönməz, Şami, Haşım Tərhan, Saplaq, Abbas Bariz, İmran Səlahi, Barışmaz və neçə-neçə digər qələm sahiblərinin poetik xəzinələrindən kifayət qədər incilər tapmaq olardı” [2, s. 246].

Tədqiqat göstərir ki, XX əsrin 80-ci illərindən sonrakı dövrün Cənubi Azərbaycan poeziyası onun vətənpərvər nümayəndələrinin yaradıcılıq əzmi sayəsində bütün mənəvi qadağalara, yasaqlara baxmayaraq, vahid Azərbaycan ədəbiyyatının parçası olmağı bacarmışdır. Bunda güclü siyasi liderin – Heydər Əliyevin danılmaz xidmətləri və Şimali Azərbaycanda yaşayıb-yaradan şair və yazıçılarımızın əməyi var. İran İslam İnqilabı zamanı və ondan sonra Cənubi Azərbaycan poeziyasında müşahidə olunan milli-mənəvi yüksəliş əslində XX 70-ci illərindən başlayaraq Şimali Azərbaycanda başlanan yeni mədəni intibahın məntiqi davamı idi. Belə ki, Cənublular şairlər Şimaldakı qardaşlarının səsərinə səs verir, onlardan bəhrələnir, ilham alırdılar.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı:

1. Elçin, B. Nazlının ölümü // – Təbriz. Azərbaycan jurnalı, – 2000. № 2, – s. 78.
2. Əmirov, S.N. Cənubi Azərbaycan milli-demokratik ədəbiyyatı (1941-1990-cı illər): / filologiya elmləri doktoru dis. / – Bakı, 2001. – 290 s.
3. Fuad, E. XX əsr Güney Azərbaycan epik şeiri / E.Fuad. – Bakı: Elm və təhsil, – 2016. – 371 s.
4. Həmid Nitqi (Aytan). Seçilmiş əsərləri / tərt. ed. və öz söz. S.Nəbiqulu – Bakı: AVRASIYA PRESS, – 2005. – 152 s.
5. Qasımlı, M.C. Heydər Əliyev və Cənubi Azərbaycan // Azərbaycan. 2022, 8 dekabr. № 268 (9147). – s. 8.
6. Quliyeva, M. Klassik şərq poetikası. – Bakı: Yazıçı, – 1990. – 123 s.

Acar sözlər: *Heydər Əliyev. Cənubi Azərbaycan. poeziya. Həmid Nitqi. Əhməd Şamlu.*

Ключевые слова: *Гейдар Алиев. Южный Азербайджан. поэзия. Хамид Нитки, Ахмед Шамлу.*

Key words: *Heydar Aliyev, South Azerbaijan, poetry, Hamid Nitqi, Ahmed Shamlu.*

ЮЖНАЯ ПОЭЗИЯ ПОСЛЕ 80-Х ГГ. XX ВЕКА КАК ЧАСТЬ ЕДИНОГО АЗЕРБАЙДЖАНСКОГО ЛИТЕРАТУРНОГО ПРОЦЕССА

В исследовании отмечается, что южноазербайджанская поэзия периода после 80-х годов XX века, благодаря творческой решимости ее патриотически настроенных представителей, несмотря на все нравственные запреты сумела стать частью единой Азербайджанской литературы. Этому способствовали несомненные заслуги сильного политического лидера Гейдара Алиева, творчество наших поэтов и писателей, живших и творивших в Северном Азербайджане. Национально-духовный подъем, наблюдавшийся в поэзии Южного Азербайджана во время и после иранской исламской революции, фактически был логическим продолжением нового культурного возрождения, начавшегося в Северном Азербайджане в 1970-е годы. Таким образом, южные поэты озвучивали голоса своих северных братьев, получали от них пользу и вдохновлялись.

SOUTHERN POETRY AFTER THE 1980S AS A PART OF THE UNITED AZERBAIJANI LITERARY PROCESS

The article mentions that South Azerbaijani poetry of the period after the 80s of the 20th century, thanks to the creative determination of its patriotic representatives, managed to become a part of the unified Azerbaijani literature despite all moral prohibitions and bans. The strong political leader - Heydar Aliyev's undeniable services and the work of our poets and writers who lived and created in North Azerbaijan have contributed to this. The national-spiritual upsurge observed in South Azerbaijani poetry during and after the Iranian Islamic Revolution was actually a logical continuation of the new cultural renaissance that began in Northern Azerbaijan in the 1970s. Thus, Southern poets gave voice to the voices of their brothers in the North, benefited from them, and have inspired.

*Filologiya elmləri doktoru, professor Vüqar Əhməd
tərəfindən çapa tövsiyə olunmuşdur.*